

Gyulavári Tamás

Óvoda a határon

A komáromi óvodai innováció

A múlt örökségei

Komárom húszezer lakosú kisváros a Duna és a Vág találkozásánál. Kedvező fekvése folytán már a középkor elején közlekedési és gazdasági központtá vált, és folyamatosan fontos szerepet játszott.

A történelmi város és egyben megyeszékhely *Észak-Komárom* a Duna-híd 1892-es átadása után egyesült az addig csupán révtelepülésként számon tartott *Dél-Komárommal*.

A trianoni szerződés értelmében Észak-Komárom az akkori Csehszlovákiához került. A Magyarország területén maradt városrész anélkül kezdte meg önálló életét, hogy ennek feltételei fönálltak volna. A Horthy-korszakban a korábbi falusias település helyén kölcsönökből gyakorlatilag egy új várost építettek fel. Mivel valamennyi közintézmény a történelmi városrészben volt, az új Komáromot gyakorlatilag a semmiből kellett felépíteni. A középületek hiányán kívül nagy gondot okozott a lakáshiány is. A lakáskérdést a városvezetés parcellák kimérésével, magánépítkezések révén kívánta megoldani. Ezáltal a település egyre nagyobbá vált; a korábbi hétutcás szerkezet saktáblaszerűen kimért, 40 utcás várossá bővült, amelynek központjává a Gyár utca és környéke vált.

Észak-Komárom – ahol a 38 ezer lakos 70 százaléka magyar – a szlovákiai magyarság kulturális központja. Dél-Komárom a 20. században végbement dinamikus fejlődés ellenére még mindig csak egy 20 ezer lakosú kisváros.

A rendszerváltás és a helyi társadalom

A Komáromi Munkaügyi Központ vizsgálatai igazolják, hogy az 1990 utáni időszakban az ipari ágazat válsága jelentős mértékben sújtotta Komáromot. A város korábban nem csupán vasúti közlekedési központ volt, hanem komoly iparral is rendelkezett, amely a foglalkoztatottak nagy részének adott biztos megélhetést. Az utóbbi néhány évben a legtöbb, korábban munkások százait foglalkoztató üzem, így a Lengyár és a Vasgyár is csődbe ment és

felszámolásra került. A korábbi nagy cégek közül csak a privatizáció előtt álló MOL Rt. telepe maradt meg. Új, nagyobb gazdálkodó egység – a külföldi tulajdonba került Sörgyár kivételével – nem létesült a városban, illetve vonzáskörzetében, és – ami tovább növeli a gondokat – telepítése nem is várható a közeljövőben. Az ipari ágazat ilyen súlyos válságát csak részben tudták ellensúlyozni a gombamód szaporodó, 2–5 főt foglalkoztató, kisgazdálkodó, szolgáltató szervezetek. A munkanélküliek kilátásait rontja, hogy a pénzügyi szigorítások miatt egyre szűkebb a forrás átképzési programokra, valamint munkahelyteremtő beruházások ösztönzésére. 1990-ben komoly reményeket fűztek az EXPO megrendezéséhez, tervek születtek nemzetközi hajókikötő, fürdő kialakítására, amelyekből azonban semmi nem valósult meg. Észak-Komáromban tönkrement Közép-Európa legnagyobb folyami hajógyára, így a szlovákiai város is komoly szociális gondokkal küszködik.

A Munkaügyi Központ Komáromi Kirendeltségének adatai szerint 1995 áprilisában a 12 341 munkaképes lakosnak már 10 százaléka, azaz 1215 fő volt munkanélküli, ami megfelel a megyei átlagnak, és kicsit kedvezőbb, mint az országos átlag. 477-en kapnak munkanélküli járadékot, mivel kevesebb mint fél éve állástalanok. 179 fő a pályakezdő munkanélküli. 449 fő részesül jövedelempótló támogatásban, mivel ők több mint hat hónapja vannak munka nélkül. Létszámuk igen magas, így ez a gond az önkormányzatnak komoly plusz terhet jelent. 110 fő járadéka lejárt, de nem kaphatnak jövedelempótló támogatást, mert a család egy főre jutó jövedelme magasabb a nyugdíjminimum 80 százaléknál.

A helyzetet Komáromban az is súlyosbítja, hogy a regisztrált munkanélküliek 60 százaléka tartósan, évek óta munkanélküli, s így a munkanélküliség átlagos időtartama meghaladja az egy évet, s az átlagos időtartam folyamatos növekedést mutat. Közülük sokan még kapnak jövedelempótló támogatást, de magas az ellátatlanok száma. A munkaközvetítés során előnyben részesülnek a tartós munkanélküliek, de ezeknek az embereknek így sincs sok reményük a közeljövőben arra, hogy álláshoz jutnak. Ezért tehát a város egyik legfontosabb feladata a munkanélküli családok gondjainak kezelése, ami pusztán segélyezéssel nem oldható meg.

A város pénzügyi problémái

Az önkormányzat költségvetési osztálya munkatársának tájékoztatása szerint Komárom hasonló problémákkal néz szembe, mint a legtöbb kisvárosi önkormányzat. Az ellátandó feladatok köre 1990 óta rendkívüli mértékben növekedett, a rendelkezésre álló pénzügyi források bővülése messze nem követte ezt az ütemet. A város költségvetésének alapösszege 1 528 millió forint, a hiány 1995-ben 183 millió forint. A bevételek 31 százaléka normatív támogatásból, 13 százaléka SZJA-ból és súlyadóból, 17 százaléka egyéb állami forrásból származik. A fennmaradó hányad helyi adókból (8,8%), felhalmozási tőkebevételekből és az 1994. évi pénzmaradványból származik.

A kiadási oldalon 57,5 százalék szerepel az intézményi támogatásra, 22,2 százalékot a hivatal fenntartására és ún. városi feladatok ellátására (világítás,

segélyek) fordítanak. A legfőbb gondot tehát Komáromban is az jelenti, hogy a rendelkezésre álló pénz 60 százalékát a meglévő intézményrendszer, 20 százalékát pedig az adminisztráció fenntartása köti le. Fejlesztésekre, minden egyéb célra így csupán a teljes költségvetés kevesebb mint egyötöde fordítható. Tekintettel az évtizedes lemaradásokra, a fejlesztésre váró területek, intézmények listája hosszú, a lehetőségek viszont egyre szűkülnek.

A komáromi önkormányzat pénzügyi helyzete az idei 10 százalékot meghaladó hiány ellenére kissé kedvezőbb, mint sok más kisvárosé, mivel a MOL Rt. 400 millió forintos részvénycsomagjával rendelkeznek, ami rövid távon fedezheti a hiányt. A részvények után osztalékot az idén nem fizettek, így ebből bevételük nem volt, ha azonban eladják a részvényeket, felélik a meglévő vagyont.

Az önkormányzat Szociális osztályának vezetője szerint az önkormányzat az 1990 óta eltelt évek során a szorító anyagi nehézségek ellenére korszerűsítette és átalakította a szociális intézményhálózatot. A volt szovjet laktanya épületeiben kialakítottak egy szociális otthont és egy emelt szintű szociális otthont. A szociális otthon régi épületében kapott helyet a Krízisgondozási Központ. Az új intézmények felállításával és infrastruktúrájának megteremtésével azonban ki is merültek az önkormányzat fejlesztési lehetőségei. Ezért nem létesítettek sem családsegítő központot, sem pedig egy régóta tervezett ápolóházat. Az 1995 tavaszán bevezetett gazdasági szigorítások csak súlyosbították a pénzügyi problémákat, így az önkormányzati támogatás épphogy a szociális intézmények szintentartásához lesz elegendő, fejlesztés nem szerepel napirenden.

Az óvoda környezete

A város legrégebbi része a vasúti pályaudvar és a mai városközpont közötti terület. Az első világháború után, a húszas években családiházak negyed épült ki a mai Gyár utca környékén, mely akkor a város magját képezte. A második világháború után döntés született arról, hogy a komáromi vasúti pályaudvart a Gyár utcai terület irányába bővítsék. Ezért építési tilalmat mondtak ki az egész területre. A vasutat ugyan végül nem bővítették, de a tilalom egészen a nyolcvanas évek közepéig érvényben volt. Ennek hatására azonban a város korábbi központjában az épületek fokozatosan, de biztosan pusztultak, a terület veszített értékéből és vonzerejéből. Ennek megfelelően a korábbi polgári lakosság helyett a szegényebb rétegekből, elsősorban az ipari munkások közül került ki az itt élők többsége.

A város szociális otthonának vezetőjétől megtudtam, hogy az elmúlt évtizedekben a Gyár utca környéke a város legszegényebb, legrosszabb állapotú munkásnegyedévé vált. Az utóbbi években ugyan már nem volt érvényben az építési tilalom, ám a volt szovjet laktanya épületeiben kialakított kétszáz lakást – amely szintén az érintett területhez tartozik – szociális szempontok alapján, rendkívül alacsony áron, sokgyermekes, hátrányos helyzetű családok részére értékesítették.

Az 1. számú Óvoda tehát Komárom legszegényebb és szociális szem-

pontból leghátrányosabb helyzetű negyedének körülbelül kétezer lakosa számára biztosítja az óvodai ellátást. Az óvoda olyan környezetben neveli a gyerekeket, ahol a szülők nagy része munkanélküli, nincs is kilátása munkahelyre, a családok szinte kivétel nélkül a létminimum alatti jövedelemből kénytelenek megélni. A városban családsegítő központ – mint már említettük – a források hiánya miatt nincs.

Az innováció céljai

Az óvoda vezetője kapcsolatban áll a Magyar Óvodapedagógiai Egyesülettel. Az Egyesület közvetítésével szereztek tudomást a Soros Alapítvány Head Start óvodai fejlesztő programjáról, amelyet az Alapítvány az amerikai Head Start óvodák mintájából merítve, a magyar sajátosságokhoz igazítva 1994 szeptemberétől indított be. Az alapítványi pályázat olyan óvodáknak szólt, amelyekbe halmozottan hátrányos helyzetű családok gyermekei járnak, tehát éppen az olyan óvodáknak, mint amilyen az 1. számú gyermekintézmény is.

A Georgetowni Egyetem Óvodapedagógiai Központja az Alapítvány támogatásával fejlesztette ki a bevezetendő kisgyermekkorai fejlesztő programot, amely a tradicionális óvodai nevelés funkcióinak és az ehhez alkalmazott módszereknek teljes átformálására, a gyermekek iskolai előkészítésére, felzárkóztatására irányul. Az óvodákban hagyományosan szokásos nevelési szisztémával szemben komplex célrendszer tűz ki, melyet új metódusokkal kíván elérni, olyanokkal, amelyek nem csupán az intézmény munkáját, hanem a helyi közösségben betöltött szerepét is alapvetően megváltoztatják. A támogatásban kilenc, hátrányos helyzetű gyermekeket nevelő óvoda részesült.

A program fő alkotóelemei:

- hangsúlyos egyéni fejlesztés a pedagógiai munkában,
- szociális segítés,
- aktív szülői részvétel,
- egészséges életmódra nevelés családi szinten.

A hátrányos helyzetű családok gyerekeinek magasabb színvonalú képzését, az iskolára való jobb felkészítését célozza meg.

A program legfőbb újdonsága, hogy megalapozza a családok szociális gondjainak kezelését a szociális hálózaton kívül és a nevelési intézmények keretein belül.

Azzal, hogy a program új alapokra helyezi a nevelési intézmény munkáját és a családokkal való együttműködést, esélyegyenlőségük növelése érdekében segíteni tudja a hátrányos helyzetű családokat.

A program távlatokat nyithat a szociális munkások, logopédusok, pszichológusok együttműködési modelljének kialakításában, a hatékony munkamegosztásban is.

Ha korlátozott mértékben is, de a program – komplex célrendszeréből adódóan – a munkanélküli szülők alkalmazásával a munkanélküliek problémáját is igyekszik a kezelendő szociális problémák körébe vonni.

Végül, kiemelt szerepet kap az óvónők szakmai felkészültségének fejlesztése,

fejlesztése, családpedagógiai ismeretek beépítése, munkájuk eredményességének javítása is.

Mindezt nem csupán a gyerekek egyéni fejlesztésére alapozva kívánja elérni a program, hanem azzal is, hogy intenzíven bevonja a szülőket a gyerekek óvodai nevelésébe. Egy igazi óvodai közösség kialakításával sokkal nagyobb lehetőség nyílik a családok életének befolyásolására, a súlyosbodó szociális problémák esetén segítségnyújtásra.

Miután az óvoda vezetői 1994 nyarán felvették a kapcsolatot a program vezetőjével, és tájékoztak a feltételekről, úgy ítélték meg, hogy az 1. számú Óvoda minden szempontból megfelel a pályázati feltételeknek, ezért pályázatot nyújtottak be a program vezetőjéhez, illetve támogatást kértek az önkormányzattól. Pályázatuk alátámasztására kérdőíves felmérést végeztek az óvodába járó gyerekek és családjaik szociális helyzetének feltérképezésére. Ez azért is fontos, mert ez a város egyetlen, szociális szempontok alapján végzett felmérése, még ha a városnak kis területére vonatkozik is. A város ugyanis pénz hiányában nem készítettett, és a közeljövőben sem készít szociális térképet.

A pályázat beadásakor, 1994 szeptemberében készített kérdőíves felmérésben mind a 74 gyerek családja szolgáltatott adatokat.

A felmérés tanúsága szerint 24–24 családban volt egy, illetve két gyerek, 25 családban pedig 3 vagy több. Tehát az átlagosnál jóval több a nagycsalád.

A lakáskörülmények szerinti megoszlás a következő:

- komfort nélküli lakásban él: 3 család,
- albérletben él: 3 család,
- komfortos 1 szobás lakásban él: 7 család,
- komfortos 2 szobás lakásban: 28 család,
- komfortos 3 szobás lakásban: 1 család,
- összkomfortos lakásban lakik: 21 család,
- családi házban él: 7 család.

A családok szociális helyzete rendkívül rossz. 66 család élt a létminimum alatti jövedelemből, és 46 gyerek kapott étkezési hozzájárulást. Feltűnő, hogy miközben szinte minden család a létminimum alatt él, 21 család lakik összkomfortos lakásban és 7 család házában. Ha feltételezzük, hogy a létminimumszámítás megfelelő, akkor ezek a vizsgálati adatok a korábbi alsó középosztály rohamos elszegényedésére utalnak.

28 családban az egyik, 2 családban pedig mindkét szülő munkanélküli volt, tehát a családok közel felét érintette a munkanélküliség. 18 gyermek szülei elváltak, közülük 14 nevelte egyedül gyermekét. 13 gyerek járt nevelési tanácsadásra általános lemaradása, magatartásbeli zavara vagy részkepességek hiánya miatt.

A szülők közül csupán ketten rendelkeznek felsőfokú, néhányan pedig középfokú végzettséggel. Döntő többségük 8 általánost végzett, vagy szakmunkás végzettségű.

Az adatok tehát azt mutatják, hogy a terület alkalmas terep volt egy, a szociális problémák kezelését kitűző program bevezetésére. A felmérést 1995 tavaszán ismét elvégezték.

A 3 és több gyermekes családok száma 25-ről 30-ra nőtt, és nőtt a gyer-

meküket egyedül nevelő szülők száma is 19-re. Jelentősen nőtt a munkanélküliek száma, 6 családban már mindkét szülő munkanélküli. Az egy főre jutó jövedelem csak néhány család esetében haladta meg a létminimumot. A felmérés új szempontokkal is kiegészült. A szülő alkoholizmusa miatt minden tizedik(!) – összesen 8 – gyerek, míg egészségügyi okokból 9 gyerek volt veszélyeztetett. Rendszeres nevelési segélyben 20 gyerek, étkezési kedvezményben pedig már 50 gyerek részesült.

A családok helyzete az új felmérés szerint alig több mint fél év leforgása alatt minden szempontból érezhetően romlott.

1995. június elején a családok anyagi helyzetéről tájékoztattak egy kérdőívvel, s figyelemreméltó, hogy csak egy szülő tagadta meg az adatszolgáltatást. A családok nettó bevételéből kivonva a lakásfenntartás költségeit, az egy főre jutó összeg családonként átlagosan 3880 forint volt, de két család esetében a lakásfenntartás összege meghaladta a bevételeiket.

Egy intézmény átalakul

A felmérésből nyert adatokra támaszkodva az önkormányzati intézmény vezetése úgy határozott, hogy benyújtja pályázatát, ezt a polgármester is támogatta, majd aláírták a szerződést az Alapítvány képviselőjével. A szerződés alapján az önkormányzat költségvetése nem vállal további anyagi terheket, csupán az intézmény működését finanszírozza, az eddigi gyakorlatnak megfelelően. Vállalja viszont, hogy 1994 szeptemberétől két évre a program rendelkezésére bocsátja az intézmény épületét és eszközeit, és az intézményt a programnak megfelelően működteti. Az óvoda 62 férőhelyes, de a gyerekek létszáma jelenleg 74, az intézmény tehát 120 százalékos kihasználtsággal működik.

Az óvoda fenntartásának teljes költségét az önkormányzat támogatása fedezi, amely az 1994–1995-ös tanévben a költségvetési előirányzat szerint összesen 6 200 000 forintot tesz ki. Az intézmény semmilyen saját vagy más forrásból származó bevétellel nem rendelkezik. A tizenkét alkalmazott bére és a társadalombiztosítási járulék felemésztja a költségvetés mintegy 90 százalékát, azaz 5 és fél millió forintot. A foglalkoztatottak továbbtanulásának támogatására 40 ezer forintot irányzott elő az önkormányzat. Az önkormányzati támogatásból fennmaradó 653 ezer forintból 500 ezer forintot az intézmény épületeinek fenntartására és az intézmény üzemeltetésére (fűtésre, villany- és telefonszámlára, valamint tisztítószerekre) költenek. Az intézménynek mindössze 56 ezer forintja marad egy teljes évben a szakmai tevékenységgel összefüggő speciális kiadásokra. Így 24 ezer forint jut a szakmai jellegű készletek, valamint 17 ezer forint szakmai tárgyi eszközök beszerzésére, ami inkább csak pótlásra lehet elegendő. Fejlesztésre ebből a keretből nem futja.

Az alapítvány az önkormányzattal kötött szerződésben vállalta, hogy 1994 szeptemberétől két tanévre finanszírozza a program működési költségeit. A két év letelte után az alapítvány kivonja magát a további finanszírozásból, az óvodának más forrásból kell biztosítania a működési költségeket. A kí-

sérletek bevezetését támogató intézményi titkár a szerződés megkötésekor arra tett ígéretet, hogy a kísérleti idő letelte után az önkormányzat támogatást fog adni a program folytatásához.

A szerződés megkötése előtt az óvoda vezetője ismertette a programot, illetve a bevezetése kapcsán várható változásokat az alkalmazottakkal. Ez az innováció ugyanis az alkalmazottak többletmunkáját igényli. Bár a többségükben fiatal óvónők tudták, hogy a program következtében csak a munka mennyisége nő, de a fizetésük változatlan marad, mégis támogatták az óvoda vezetését a pályázat ügyében. Az óvoda három csoportjából először csak kettőben akarták bevezetni a változásokat, de végül mindhárom csoportot bevonták. Más óvodákban csak egy-egy csoport munkáját újították meg.

A kísérletben résztvevők nem támaszkodhattak korábbi tapasztalatokra, az óvoda vezetése, alkalmazottai eleinte nem rendelkeztek a megvalósításhoz szükséges ismeretekkel. Az innováció sikerének alapvető feltétele, hogy a résztvevők gyors tanulásra legyenek képesek, hiszen az alapítvány csupán anyagi és szakmai támogatásra, tanácsadásra vállalkozhat. A tényleges megvalósítás minősége a továbbiakban már a résztvevőkön múlik.

Mihelyt az alapítvány – betöltve hivatását – kivonul az intézmény életéből, az önkormányzat – mint felelős és a helyi társadalomban betöltött szerepénél fogva a leginkább érdekelt intézményfenntartó – a kulcsszereplő pozíciójába kerül.

1994. szeptember 1-jén, a program megindítása után a szülőket értekezleten tájékoztatták a program lényegéről és a várható változásokról. A szülők nem fogadták kitörő örömmel a híreket, idegenkedtek a változásoktól, mert attól tartottak, hogy a kötetlen, laza foglalkozásokkal nem fogják tudni megfelelően felkészíteni az iskolára a gyerekeket. A későbbiek során azonban ez az aggodalom alaptalannak bizonyult, és véleményük megváltozott.

Humán erőforrások

Az innovatív működés beindításának leglényegesebb eleme az óvónők továbbképzése, az új módszerek elsajátítása. A továbbképzést a Hajdúbozsörényi Óvónőképző Főiskola szervezi a Georgetowni Egyetem Óvodapedagógiai Központjának anyagai alapján. Az oktatás három alkalommal, három-négy napos képzések keretében, főként hétvégeken zajlott, ezeken az óvónőkön kívül a programban dolgozó valamennyi pedagógiai asszisztens is részt vett. A későbbiekben a program szerint működő óvodák alkalmazottai rendszeresen meglátogatják egymás intézményeit, és megvitatják tapasztalataikat. Nagy segítséget jelent számukra az előrelépésben a rendelkezésükre bocsátott szakirodalom is. Egy szakember oktatása körülbelül 30 ezer forintba került.

Az integrált egyéni fejlesztő modell lényege az, hogy a gyerekek fejlettségi szintjéről végzett, év eleji felmérésre alapozva mindenkiel egyéni fejlettsége szerint, a saját tempójában foglalkoznak, ehhez speciális játékok állnak rendelkezésre. A korábbi „frontális”, egységes foglalkozás helyett öt-hat fős mikrocsoportok alakulnak ki, s ennek megfelelően a szobát is több te-

vékenységközpontokra bontják fel. A különböző részekben a gyerekek eltérő játékokat találnak, s szabadon választhatnak ezek közül. A választható tevékenységek között van családi szituációs játék, irodalmi sarok, értelemfejlesztő rész, mesesarok stb. Az óvónők munkaterhelését s az elvégzendő adminisztrációt azért növeli nagy mértékben az innováció, mert nem csupán éves tervet, hanem heti, sőt gyerekekre lebontott napi tervet kell kidolgozniuk, valamint személyiséglapot vezetniük a gyerekek egyéni integrált fejlesztése érdekében.

Az óvónők számát nem kellett növelni, de egy programkoordinátort fel kellett venni. A koordinátor feladata a szülők bevonása, informálása, a családok életének megismerése és a kooperációs partner képviselőjével való kapcsolattartás. Ennek keretében, egyebek közt, hírlevelet szerkeszt, programokat és szolgáltatásokat szervez, segítséget nyújt a szülőknek a hivatali ügyek intézésében, tanácsot ad munkaügyekben, tájékoztat az átképzési lehetőségekről.

A családgondozó munkája kötetlen, de nagyban hozzájárul ahhoz, hogy az óvoda újszerűen, szolgáltatóként működjön. A koordinátor munkája meghatározó a program sikere szempontjából, szükséges, hogy megfelelő szakképzettséggel, illetve gyakorlattal rendelkezzen. A komáromi koordinátor óvónőként, majd hivatásos nevelőszülőként dolgozott. A program legnagyobb, elkerülhetetlen kiadását az ő bére jelenti, amely a közalkalmazotti törvényben előírt összeg (479 000 Ft).

A közösség szolgálatában

Az innováció lényegi értéke, hogy – főként a koordinátor tevékenysége nyomán – az óvoda „szolgáltatóházzá” vált, amely komplex megközelítéssel, minden területen igyekszik segíteni nem pusztán a gyerekek nevelésében, hanem a családok szociális gondjain is.

Az óvodában *játékokat, könyveket, újságokat lehet kölcsönözni*: a közösségi szobában található a kölcsönözhető könyvek és játékok, amelyek elérnek az óvodában használtaktól. Nagy részüket a szülők ajándékozták az óvodának. Amennyiben a szülőket sikeresen vonja be az óvoda, a kölcsönzés költségmentesen is megvalósítható.

Kirándulások: legalább évi négy alkalommal szerveznek kirándulásokat (állatkertbe, vadasparkba stb.), ahová a szülők közül is sokan elkísérik a gyerekeket. Egy-egy kirándulás, amelyre általában harminc szülő is elmegy, húszezer forintba kerül. Ha sikerül ingyen buszt szerezni, akkor kevesebb a kiadás.

Utazási támogatás: a rászoruló családok gyerekei számára az intézmény támogatást ad az óvodába utazás költségeihez.

Előadások: a családok igényei szerint szakelőadókat (fogorvos, logopédus, pszichológus) hívtak meg az óvodába, akik tanácsaikkal segítik a szülőket a gyerekek nevelésében. Az előadások költsége alkalmanként ötezer forint.

Tanácsadás: – a koordinátor a családok munkaügyi, szociális, továbbta-

nulási vagy bármilyen egyéb ügyeinek intézéséhez segítséget nyújt, illetve megkeresi az illetékes intézményt, s eljár az ügyben.

Hírlevél: a gyerekekkel havonta küldenek haza egy óvodahíradót, így a család rendszeresen információhoz jut a gyerekekről. A hírlevél tartalmaz közösségi közleményeket, segítségkérést a különböző programokhoz, az otthoni munkát, gyereknevelést segítő ötleteket, tanácsokat, valamint az önként vállalt munkákkal kapcsolatos köszönetnyilvánítást.

Támogatás családoknak: ez a támogatás sohasem pénzbeli segély, hanem a lehetőségek szerint ruha, bútor, tüzelő vagy egyéb anyagok, ünnepek előtt csomagok adományozása a rászoruló családoknak.

Tanfolyamok szervezése: heti egy alkalommal varrótanfolyamot tartanak a munkanélküli anyák számára. Ezalatt más szülők gondoskodnak a gyerekek felügyeletéről. Tárgyalások folynak a Munkaügyi Központ Kirendeltségével, hogy a jövő évtől finanszírozzák a tanfolyam költségeit, így a tanfolyam képesítést is adna. Egyéb tanfolyamok beindítását is tervezik.

Az ötletek köre bővíthető, ami leginkább a szülők aktivitásának függvénye. Példaként említhető, hogy az egyik, fodrász szakmájú szülő ingyen vágja le a gyerekek haját.

Csoportonként egy munkanélküli szülőt alkalmaznak pedagógiai asszisztensként. Alkalmazásukhoz a Munkaügyi Központ bértámogatást ad. Az óvoda az innováció bevezetését megelőzően hat óvónőt, továbbá négy gondozót és két technikai munkatársat alkalmazott. Mivel a stáb a munkanélküli szülők alkalmazásával három fővel kiegészült, több idő jut arra, hogy a gyerekekkel egyénileg foglalkozzanak.

A tárgyi feltételek átalakítása

Az alapítvány anyagi támogatásából először a hátrányos helyzetű gyerekek optimális fejlődéséhez szükséges tárgyi feltételeket kellett megteremteni. Az udvar teljes átalakítását a szülők végezték. A leglátványosabb változást a fából készített játszótéri mászókák jelentették. Az egyik, kivágásra ítélt fából kerti játékot faragtak. A többi játék elkészítéséhez az alapítványtól csak faanyagra való pénzt kaptak, a játékot szintén a szülők készítették el. A városi erdőszettel sikerült megegyezni, hogy a tőlük kapott faanyagok árát a szülők és gyerekek ledolgozzák. Az óvónők tapasztalatai szerint a szülők nagy örömmel és egyre többen vesznek részt ezekben a munkákban. Ilyen módon a munkanélküli szülők is közösségbe kerülnek, fontosnak, produktívnek érzik magukat, hiszen saját gyerekeik körülményeit javítják. A régi mászókákat egy bölcsődének és néhány családnak ajándékozták. A városi önkormányzattól és helyi vállalatoktól – a koordinátor kapcsolatainak és aktivitásának köszönhetően – ingyen kaptak anyagokat és virágokat az új udvar kialakításához. A felújítási munkák anyagai így összesen 212 ezer forintba kerültek.

Az óvoda csoportszobáinak bútorait és felszerelését az új módszereknek megfelelően át kellett alakítani, vagy ki kellett cserélni. Ez nagyon fontos része a változásoknak, hiszen a gyerekeket körülvevő – nem csupán minő-

ségében, hanem jellegében is újszerű – környezet kialakítása kiemelt szerepet kap az innováció során.

Ennek megfelelően, átrendezéssel a régi bútorok egy része is felhasználható. Egy terem berendezésének magas színvonalú, teljes átalakítása, kicserélése 200 ezer forintba került. A teljes óvodát érintő berendezéscsere 650 ezer forintot igényelt. A legnagyobb költséget, 325 ezer forintot a három galéria kialakítása jelentette.

Az új szobaberendezés gyermekméretű, a gyerekek által is elérhető magasságú rakodó- és könyvespolcokból áll. A bútorokat nem a falak mentén, körben állították fel – mivel így középen egy nagy üres, kihasználatlan tér keletkezett volna –, hanem a polcok segítségével több részre, tevékenységcentrumra osztották fel a termet. Az óvoda berendezését az oktatási programban részt vevő szakemberek az óvónőkkel konzultálva tervezték meg. Nagyon fontos ugyanis, hogy a berendezés illeszkedjék a módszerhez. Az alapítvány segítséget nyújtott volna ahhoz, hogy felszereléseket hozzanak az USA-ból, amennyiben valamit nem lehet Magyarországon beszerezni. A komáromi óvodába azonban mindent Magyarországon vásároltak, illetve az óvodapedagógiai szakemberek tanácsai szerint csináltattak meg.

A másik nagy befektetést a játékok vásárlása jelentette: autókat, fajtékokat, babákat, babakocsikat, konstrukciós játékokat, kosarakat vásároltak 200 ezer forint értékben. Festékeket, anyagokat, ceruzákat, gyöngyöket stb. 100 ezer forintért vásároltak. Figyelembe véve, hogy az önkormányzati támogatásból 40 ezer forint jutott szakmai tárgyi eszközök és készletek beszerzésére, a 300 ezer forintos kiadás hihetetlenül nagy összegnek tűnik. A játékok beszerzése a lehetőségekhez mérten, a források felkutatásával, akár a családok segítségével évek alatt is elérhető.

Egészségügyi szolgáltató funkció felvállalása

A program, komplex természetéből adódóan, a célzott csoport felzárkóztatásának részeként az érintett gyerekek egészségügyi ellátásának javítását is célul tűzte ki. Ez magában foglalja az orvosi, fogászati ellátást és a helyes táplálkozást is. A tanév kezdetekor minden gyerek általános, illetve fogászati szűrővizsgálaton és kezelésem vett részt. Indokolt esetben logopédus, pszichológus és szakorvos munkáját is igénybe vették. Az orvosi ellátási programban jelentkező költség, a gyógyszervásárlási támogatással együtt összesen 50 ezer forintot tett ki. A gyerekek táplálkozásának kiegészítésére gyermekenként napi 23 forintot költenek, ami a teljes tanévre 250 ezer forintot tesz ki.

A családok bevonásának új formái

A 80 ezer forintos költséggel kialakított családi szobában rengeteg könyvet és játékot helyeztek el a polcokon. A gyerekek kötetlenül játszhatnak együtt a szülőkkel, a szülők egymással beszélgethetnek. A közösségi szoba kiala-

kítása egy olyan új, a magyar óvodákban eddig nem látott ötlet, amely valódi lehetőséget nyújt az óvónők számára a szülők megismerésére, bevonására, a közösség formálására. A szülők, hozzátartozók bármikor belátogathatnak a csoportszobába is, ahol a nevelőmunka folyik.

Az intézmény életének másik, új színtöltje a Családi Tanácsadó Testület, amelynek tagjai a gyerekek szülei közül kerülnek ki. A grémium feladata, hogy a nevelőtestülettel együtt folyamatosan megvitassa a modell működését, ötleteket adjon, segítséget nyújtson a finanszírozás megszervezésében. A jövőben a helyi közösség más képviselőit is be akarják vonni a testületbe.

Hogyan tovább?

A program első évében az alapítvány által biztosított körülmények között 1994 szeptemberétől 1995 februárjáig tartott a beruházások lebonyolítása, valamint az új modell módszereinek elsajátítása. Ez komoly erőfeszítést kívánt az alkalmazottaktól.

A második év nagy feladata a további finanszírozás megszervezése lesz. Annak érdekében, hogy a program hosszú távon működőképes legyen, májusban alapítványt hoztak létre, melyből a későbbiekben hozzá tudnak járulni a költségekhez. Az „Óvoda a családokért” alapítványt a szülők hozták létre, és az óvónők közül kerülnek ki a kuratórium tagjai. Az alapítvány működésének megindítása még csak folyamatban van, ezért nem lehet tudni, mekkora lesz a bevétel, de százazres nagyságrendű összegre számítanak. Igyekeznek megnyerni helyi vállalatok, magánszemélyek támogatását.

Az óvoda vezetői jótékonysági koncertet szerveztek az óvoda javára, amelynek védnöke a polgármester volt. Az önkormányzat ingyen a rendezvény rendelkezésére bocsátotta a Városháza dísztermét, valamint ingyen készítették el kétszáz meghívót. A Városháza minden segítséget megadott a rendezvény megszervezéséhez. A koncerten a Komáromi Zeneiskola, valamint az óvoda céljaival rokonszenvező zenészek léptek fel.

A Magyar Máltai Szeretetszolgálat helyi csoportja ígéretet tett arra, hogy a Soros Alapítvány támogatásának lejáta után rendszeresen fogja ruhával és élelmiszerekkel támogatni a családokat, valamint az óvoda céljaira rendelkezésre bocsájt egy mikrobuszt.

A koordinátor terveiben szerepel a munkanélküli szülők bedolgozói foglalkoztatásának megszervezése is.

A hosszú távú működtetés kulcsszereplője azonban maga az önkormányzat. Ezt felismerve az elkövetkező egy év során az óvoda vezetői intenzíven akarnak lobbizni, hogy tudatosítsák valamennyi önkormányzati képviselőben: ez az óvodai program egy olyan innováció, amelynek meg kell érnie évi 1 millió forintot egy 1 525 millió forinttal gazdálkodó önkormányzatnak.

Az óvoda vezetői az új tanév kezdetén meg akarják hívni az ügyben illetékes oktatási bizottságot, hogy kihelyezett ülésen ismerkedjen meg a régi-új intézmény által egy év alatt elért eredményekkel. Azt is tervezik, hogy rendszeresen írásban tájékoztatják a képviselőket a programról és az elért sikerekről.

A helyi televízió rendszeresen sugároz rövid filmeket az óvoda életéről, s tervezik az innováció bemutatását egy félórás műsor keretében.

Az innováció által elért eredmények nehezen mérhetők, de az óvoda presztízse jelentősen nőtt az eltelt egy év alatt. És ami ennél is sokkal fontosabb: igazi közösség alakult olyan emberek között, akik korábban szóba sem álltak egymással, s akik a társadalom perifériáján élnek. Az óvónők napi munkájuk során örömmel tapasztalják a gyerekek gyors fejlődését. Jellemző adat, hogy a logopédus közreműködése révén 12 beszédhibás közül 4 gyerek beszédhibája teljesen megszűnt, s a többiekénél is látványos a javulás.

A program sikere nem várt konfliktusokhoz is vezethet. Az óvónők elmondása szerint az óvoda újszerű működésének híre rendkívül gyorsan terjedt a városban, jelentősen javult a szülők körében az óvoda megítélése. Ezt jól mutatja, hogy míg korábban minden jelentkezőt fel tudtak venni, addig az 1995–1996-os tanévben a betölthető 16 helyre 35-en jelentkeztek. Sok szülő még a város másik végéről is hajlandó lenne ebbe az óvodába járattatni a gyermekét. Természetesen csábítást jelentenek az alapítvány támogatásával feljavított tárgyi feltételek, és a jobb étkezés is. De az óvónők tapasztalatai és a szülők elmondása szerint az igazi vonzerőt nem a jobb környezet jelenti, hanem a program keretében megvalósuló új nevelési módszerek híre és nem utolsósorban a szülők bevonásával kialakult közösség. Az intézmény vezetői által kitűzött cél azonban a hátrányos helyzetű, lemaradással küzdő gyerekek felzárkóztatása, iskolára való felkészítése, a családok segítése, nem pedig egy „városi elit-óvoda” megteremtése. Ha továbbra is ennek a célkitűzésnek megfelelően kívánnak dolgozni, akkor a gyerekek felvételénél mindenekelőtt a szociális szempontokat kell figyelembe venni. Az óvoda vezetőinek le kell küzdeni azt a csábítást, hogy a tehetősebb szülők biztosabb anyagi háttérrel, több támogatást tudnak nyújtani a program finanszírozásához. Egy „elit-óvoda” jobb lobbipozíciója miatt nagyobb támogatásra számíthat az önkormányzati képviselőtestületben is. A felvétel kérdésében az óvoda vezetője dönt, aki, elmondása szerint, a szociális szempontok, családi állapot alapján kíván dönteni a felvételnél. Ezért nem csupán elbeszélgetnek a gyerekekkel és szüleivel, hanem lakásukon is meglátogatják majd a családokat.

Összegzés: dilemmák a modell alkalmazásában

A programkoordinátor elmondása szerint az volt a céljuk, hogy az együttműködés során olyan új modellt honosítsanak meg az önkormányzati intézményben, amely viszonylag kis költségigényű. Beindítása, de még inkább fenntartása nem állítja megoldhatatlan akadály elé az önkormányzatot. Ezért a program első évének tapasztalatai alapján módosítások szükségesek. A helyi költségvetés teherbíró képessége alapján nyilvánvaló, hogy a kitűzött célok mindegyikét nem lehet egyszerre megvalósítani, bármennyire kívánatos lenne is. Ennek értelmében a jövőben ki fog maradni a programból az egészségügyi szűrés, illetve a táplálkozás javítása, mert ezek finanszírozása nem várható el az önkormányzattól akkor, amikor más intézmények bezárása ellen küzdenek.

Az eddigi tapasztalatok szerint nem mindenütt sikeres a munkanélküli szülők pedagógiai asszisztensként való alkalmazása. Egyrészt sok esetben nem látták el megfelelően a munkát. Másrészt az óvónők szakmai hiúságát sokszor sértette a „civiliek betolakodása”, ami konfliktusokhoz vezetett.

A szülők alkalmazásának csak akkor van értelme, ha az óvoda dolgozói ezt kifejezetten igénylik, és ők maguk megfelelő jelöltet találnak a posztra. Az önkormányzattal, valamint a Munkaügyi Központtal együttműködve ez a feladat megoldható, a közhasznú munka keretében úgy is betölthető, hogy nem jelent plusz kiadást az óvodának.

A program alapítványi koordinátora szerint a komáromi költségvetés „felültervezett”, s mivel ez volt a kísérleti év, semmilyen korábbi tapasztalatra sem támaszkodhattak. A fentiekben leírt költségek a jelenlegi tapasztalatok birtokában, jobb tervezéssel, illetve a prioritások átgondolásával jelentősen csökkenthetők.

Az innováció nagy erénye, hogy a program különböző és eltérő költségű elemei fokozatosan is bevezethetők.

Ha az alapítványi támogatás megszűnté után az önkormányzat nem ad a jelenlegi juttatáson felül semmilyen plusz összeget, akkor (a meglévő eszközökön, beruházásokon kívül) a modellnek csupán azon elemei vihetők tovább, amelyek kiadások nélkül fenntarthatók (az új nevelési módszerek forrásokhoz igazított alkalmazása, meglévő könyvek kölcsönzése stb.), de minden egyéb (koordinátor alkalmazása, kirándulások, előadások, egyéb szolgáltatások biztosítása) megszűnik.

A második lehetőség az, hogy az önkormányzat csupán szerény mértékben, néhány százezer forinttal növeli a támogatást. Ebben az esetben a rendelkezésre bocsátott források ismeretében az óvoda vezetésének prioritásokat kell felállítania a program különböző elemei között, és a lehetőségek szerint minél többet fenntartani közülük.

Amennyiben elhagyják az étkeztetés javítását és az orvosi ellátást, valamint közhasznú munka keretében oldják meg a szülők alkalmazását, úgy a program lényegének sérelme nélkül 600–700 ezer forint elkerülhetetlen kiadást jelent a program beindítása (oktatási költségek, a koordinátor bére). Amennyiben két óvodában működik a modell, a koordinátor két intézményben is elláthatja a feladatot. A felújítás, berendezés, játékvásárlás a lehetőségek szerint több év alatt is megvalósítható. A program beindítása miatt tehát az intézmény támogatását minimálisan 10 százalékkal kell növelni.

Ha az optimális finanszírozást alapul véve 2 millió forintos növekedéssel számolunk, ez a komáromi költségvetés összkiadásának alig több mint 0,1 százalékát teszi ki.

A program beindításának van ugyan egy nagyobb kezdeti költségigénye, ez azonban – a helyi lehetőségekhez alkalmazkodva – széthúzható akár évekre is, s így nem egyszeri kiadást jelent. Az épület felújítása nem mindenütt szükséges. Ahol mégis, ott a szülők intenzív bevonásával a költségek redukálhatók az anyagköltségre, és időben is széthúzhatók.

A programot nem kell feltétlenül egyszerre bevezetni valamennyi csoportban, így a kiadások évente egy újabb csoport bevonásával több tanévre is eloszthatók. Amikor az önkormányzat akármilyen kicsi összeggel is tá-

mogatni tudja az óvodát, egy kicsivel mindig tovább lehet lépni. Ennek a megoldásnak megvan az az előnye is, hogy az első csoportnál megszerzett tapasztalatok sokat segíthetnek a takarékoskodásnál, és az új csoportokba járó gyerekek szüleinek is lehetősége nyílik a program megismerésére.

Az óvónők oktatására szánt befektetés az egyik olyan kiadás, amelyet nem lehet elkerülni. Ha egy csoport programjának beindításakor két óvónő oktatását támogatják, akkor az egy szemeszterre jutó 60 ezer forint költség alig haladja meg az óvoda által oktatásra költött 40 ezer forintot. A Soros Alapítvány hosszabb távú célja, hogy elsősorban az óvónők továbbképzésének biztosításával támogassa a jelentkező önkormányzatoknál a program beindítását.

Globális összefüggések

Az általam vizsgált óvodai program 74 család életén keresztül több mint kétszáz embert érint, azaz a város szegény lakossága 10 százalékának életében hozott változást.

Komáromban, mint sok más kisvárosban a rendszerváltás után, a tartósan munkanélküliek gondjai jelentik az önkormányzat számára talán legégetőbb szociális problémát. Ezen a téren látványos javulás reálisan nem várható. Ellenkezőleg, a helyi önkormányzat által ellátottak száma folyamatosan emelkedni fog, mivel egyre többen kerülnek ki a munkaügyi ellátási rendszerből. Így a helyi önkormányzatnak fel kell készülnie az ezzel kapcsolatban várhatóan felmerülő gondok kezelésére.

Mindenki számára nyilvánvaló, hogy a segélyezés – ami egyébként fel-emésztí az önkormányzatok szociális célokra fordítható keretének nagy részét – nem elégséges ahhoz, hogy kezelni tudják a tartósan munkanélküliek szociális problémáit. Erre a felismerésre alapozva helyi szinten is meg kell találni a lehetséges kitörési pontokat: új módszerek alkalmazásával a szociális feszültségeket enyhítő szolgáltatási hálózatot kell kiépíteni. Ennek a szolgáltatási hálónak egymástól eltérő karakterű, de végeredményben egymást erősítő és kiegészítő elemekből kell kiépülnie. Ez a struktúra nem teremthető meg egyik napról a másikra, hanem – a rendelkezésre álló szűkös anyagi források tervezett felhasználásával – csak egymásra logikusan épülő lépések eredményeképpen.

Az említett innovációs módszer a kiépítendő helyi szociális konfliktuskezelő struktúra egy lehetséges eleme: egy tradicionális intézmény olyan új feladatokat vállal, amelyek kívül esnek korábbi tevékenységén. Az újszerű megközelítés központi eleme, hogy a szociális problémákat a szociális intézményi struktúrán kívüli eszközökkel kezelik. A kitűzött célok ugyanis integrálhatók más típusú aktivitásokba – a komáromi esetben az oktatási szférába.

Az innováció komplex megközelítési módszerét bizonyítja, hogy egyszerre törekszik választ adni a családok szociális, pénzügyi, egészségügyi, munkával stb. kapcsolatos problémáira.

Az innováció három szereplője közül a kezdeményező alapítvány nem-

csak a kezdeti pénzügyi háttér biztosításában vállal szerepet, hanem már működő innováció (know-how) átadásában is. Bár az innováció nem az intézményt fenntartó helyi önkormányzattól indult ki, az intézmény szakmai önállóságának biztosítása nem csupán a konkrét innováció, hanem a jövőben a szociális konfliktusok kezelésére helyi szinten kialakítandó struktúra kulcsfontosságú eleme lehet. Az egymástól függetlenedett, eltérő szintek közötti együttműködés, koordináció ugyanakkor magát a struktúrát erősíti.

Az innováció központi szereplője az intézmény, hiszen a másik két szereplő által biztosított körülmények között kell kialakítania újszerű működését. Az innováció elsősorban az intézmény humán erőforrására, az abban rejlő kihasználatlan lehetőségekre épít.

Az innováció segítségével – amint a komáromi példa is mutatja – gyorsan és látványosan lehet eredményt felmutatni: egyszerre változik meg a nevelési munka, és jelennek meg az intézmény szolgáltatásai a családok számára. Ezt a szerepet más esetben csak egy jelentősen magasabb költségigényű intézmény tölthetné be, amely azonban minden bizonnyal képtelennek bizonyulna arra, hogy ilyen típusú közösséget alakítson ki, valamint hogy a jelen tanulmányban elemzett „családközelit” és „családcentrikus” közelítéssel dolgozzon.

Nehéz lenne pontosan meghatározni azt a kézzelfogható anyagi hasznot, amelyet az önkormányzat megtakaríthat ezzel az innovációval. A valódi kérdés inkább az, hogy van-e tényleges helyi akarat az ilyen és ehhez hasonló problémák kezelésére. Ha az önkormányzati akarat adott, akkor ez az innováció lehet az egyik lehetséges válasz a napjaink valósága által felvetett kérdésekre.

AZ ESÉLY REPERTÓRIUMA (1995)

TANULMÁNYOK

- Barr, Nicholas: Munkaerőpiac és szociálpolitika Közép- és Kelet-Európában (A Világbank kiadványa) (1. rész) 1995/1
 Barr, Nicholas: Munkaerőpiac és szociálpolitika Közép- és Kelet-Európában (2. rész) 1995/2
 Berend T. Iván: Átalakulás a világgazdaság perifériáin 1995/5
 Castel, Robert: Előszó. A tulajdon társadalmasítása I. 1995/6
 Csáki György–Orosz Éva: Az államháztartás reformja: csak az elosztás? 1995/3
 Ferge Zsuzsa: Az átmenet társadalma 1995/4
 Ferge Zsuzsa: A magyar segélyezési rendszer reformja 1995/6
 Juhász Gábor: A szociális biztonsághoz való jog alkotmányos újrászabályozása elé 1995/3
 Kertesi Gábor: Cigány foglalkoztatás és munkanélküliség a rendszerváltás előtt és után 1995/4
 Nyilas Mihály: Mi történt a svéd modellel? 1995/6
 Somlai Péter: Bizonytalanul (A családok helyzete Kelet-Közép-Európában) 1995/2
 Széman Zsuzsa: A banki szektor munkaerőpolitikája és az idősök 1995/1
 Taylor-Gooby, Peter: A posztmodernizmus és a szociálpolitika: Nagy ugrás visszafelé? 1995/2
 Townsend, Peter: A szegénység Kelet-Európában – a világméretű polarizáció legutóbbi megnyilvánulása 1995/5

MAGYAR VALÓSÁG

- Diósi Ágnes: Identitásválság és etnikai újraazonosulás kisebbséghez tartozó állami gondozott gyerekek és nevelőszülők körében 1995/4
 Győri Péter: Eladósodott társadalom. Fővárosi díjhátralékok 1984–1994. I. rész. 1995/1
 Győri Péter: Eladósodott társadalom. Fővárosi díjhátralékok 1984–1994. II. rész. 1995/2
 Horváth Lajos: Menedékesek Nagyatádon 1995/3
 Kassai Melinda: A gyermekkorban elszenvedett, családon belüli erőszak szerepe az életút későbbi alakulásában 1995/4
 Krémer Balázs: Cigányutak a vállalkozások kalandos világában 1995/1
 Murányi István: A tájékoztatás szerepe az orvos–beteg kapcsolatban 1995/6
 Oross Jolán: „A szabadság rád fagy” 1995/5
 Pik Katalin: Kik a hajléktalanok, és mit tehetünk értük? 1995/5
 Rác József–Hoyer Mária: Fiatalkori devianciák és kortárs csoportok 1995/3
 Tardos Katalin: Tartós betegek kiszorítása a munkaerőpiacról 1995/2

A SZOCIÁLIS MUNKA MODELLE

- Kersting, Heinz J.–Riege, Marlo: A szociális munka és a szociálpedagógia professzionalizálása Németországban 1995/1
 Vizsolyi Ákos: A segítség útjai 1995/1
 Zastrow, Charles: Mit tegyünk, hogy a szociális munka élvezetes hivatás legyen? (1. rész) 1995/1
 Zastrow, Charles: Mit tegyünk, hogy a szociális munka élvezetes hivatás legyen? (2. rész) 1995/5

ESETTANULMÁNY

- Lőrincz Norbert: Szociális munkások az utcán, a prostituáltak között 1995/1

GYERMEKVÉDELEM

- Herczog Mária: A nevelőszülő helye és szerepe a gyermekvédelemben 1995/2
 Szöllősi Gábor: A gyámhatóságok szociális segítő tevékenységének empirikus vizsgálata 1995/2

SZOCIÁLIS MUNKA OKTATÁS

- Budai István: Lépések az európai szellemiségű szociális képzés irányába 1995/3

A SZOCIÁLPOLITIKA TÖRTÉNETÉBŐL

- Hitchins, Keith: Önszegélyező egyletek Magyarországon 1830 és 1941 között 1995/3

HÍREK, INFORMÁCIÓK, *megfigyelések*

- Széman Zsuzsa: A kábítószeres egy fának is tehet fogadalmat 1995/3

CIVIL TÁRSADALOM *világ*

- Az állami és önkormányzati szervek kapcsolata a nonprofit szektorral a Népjóléti Minisztérium példáján 1995/6
 Varsányi Erika: Variációk a változás témájára 1995/4

INTERJÚ

- A halál és az élet tényei. Pilling János tanatológussal beszélget Lévai Katalin 1995/4
 Ágostonné Alpár Vera: Daganatos gyermekek két magyar intézményben 1995/5

RECENZIO *Könyv és folyóiratrecenziók*

- Wagner Ferenc: Adalheid Stein Szociálterápiás szerepjáték c. könyvének ismertetése 1995/4

KITEKINTÉS *Nevelési*

- Bíró Albin–Bíró A. Zoltán: Elszegényedési jelenségek a Csfki-medencében 1995/6

Az ESÉLY-repertórium (1989–1994) 1995/3